

УДК 316.342

НАТАЛІЯ КОВАЛІСКО,

доктор соціологічних наук, професор кафедри соціології історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, Львів

СЕРГІЙ МАКЕЄВ,

доктор соціологічних наук, завідувач відділу соціальних структур Інституту соціології НАН України, Київ

Економіка і соціологія нерівності: емпіричні свідчення глобальних тенденцій

Анотація

*За останні два десятиліття вимірювання як економічної, так і соціологічної нерівності стало набагато точнішим. Економетрія глобальної нерівності розробляється великими колективами дослідників на матеріалах уніфікованої офіційної статистики та опитувань домогосподарств із застосуванням дедалі витонченіших методів опрацювання великих масивів інформації. Узагальнювальний висновок полягає в тому, що у 80-ті роки минулого століття стався *Inequality Turn* — розпочався й досі триває період зростання нерівності як у світі загалом, так і в більшості країн. Відсутні емпіричні дані про те, що поглиблення глобальної економічної нерівності супроводжується наростанням глобальної соціальної нерівності. Взаємозв'язок економічної і соціальної стратифікації краще встановлювати й відстежувати на локальному рівні. Трансінституціональність і транскультурність, як і генералізовані усереднення на глобальному рівні, не належать до актуальної компетенції соціології, адже вона була і залишається наукою про відмінності, неоднорідності, ієрархії, що утворюють ту межу, за якою скасовуються її пізнавальні повноваження.*

Ключові слова: *глобалізація, економіка нерівності, соціологія нерівності, вимірювання, тенденції*

© Н.Коваліско, 2018

© С.Макєєв, 2018

НАТАЛИЯ КОВАЛИСКО,

доктор социологических наук, профессор кафедры социологии исторического факультета Львовского национального университета имени Ивана Франко, Львов

СЕРГЕЙ МАКЕЕВ,

доктор социологических наук, заведующий отделом социальных структур Института социологии НАН Украины, Киев

**Экономика и социология неравенства:
эмпирические свидетельства глобальных
тенденций**

Аннотация

В последние два десятилетия измерение как экономического, так и социологического неравенства стало гораздо точнее. Эконометрия глобального неравенства разрабатывается большими коллективами исследователей на материалах унифицированной официальной статистики и опросов домохозяйств с применением все более изощренных методов обработки больших массивов информации. Обобщающий вывод состоит в том, что в 80-е годы прошлого столетия произошел Inequality Turn — начался и длится до сих пор период роста неравенства в мире в целом и в большинстве стран. Отсутствуют эмпирические свидетельства того, что углубление глобального экономического неравенства сопровождается нарастанием глобального социального неравенства. Взаимосвязь экономической и социальной стратификации лучше устанавливается и отслеживается на локальном уровне. Трансинституциональность и транскультурность, как и генерализирующее усреднение на глобальном уровне, не входят в актуальную компетенцию социологии. Она была и остается наукой о различиях, неоднородности, иерархиях, образующих тот предел, за которым отменяются ее познавательные полномочия.

Ключевые слова: *глобализация, экономика неравенства, социология неравенства, измерение, тенденции*

NATALIA KOVALISKO,

Doctor of Sciences in Sociology, Professor at the Department of Sociology, Ivan Franko National University of L'viv, L'viv

SERHII MAKEEV,

Doctor of Sciences in Sociology, Head of the Department of Social Structures, Institute of Sociology, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

The Economics and Sociology of Inequality: Empirical Evidence on Global Trends

Abstract

Over the past two decades, techniques for measuring inequality — both from an economic and a sociological perspective — have become far more precise. Nowadays, econometric methods of studying global inequality are developed by large research teams drawing on standardised official statistics along with household survey data, with the use of more and more sophisticated techniques for processing large amounts of information. The main conclusion is that since the 1980s inequality has been increasing in most countries and in the world as a whole — the phenomenon known as the Inequality. However, there is no empirical evidence on whether the deepening of global economic inequality is coupled with the rise of global social inequality. It is easier to determine and trace the relationship between social and economic stratification at a local level. Trans-institutionality and trans-culturality, as well as averaging and generalising at the global level, are outside the field of sociology. Instead, this area of knowledge has dealt with differences, heterogeneity and hierarchies that constitute the boundary beyond which its cognitive powers are abolished.

Keywords: *globalisation, the economics of inequality, the sociology of inequality, measurement, trend*

У поточному столітті систематичність і детальність спостереження за станом нерівності та глобальними тенденціями її зміни в моно- та міждисциплінарних розробках незіставні з тими, якими вони були ще три десятиліття тому. Не лише експерти, а й громадськість про глибину нерівності — і не тільки про горезвісні 1% і 99% одержувачів доходу, — так само як і про несприятливі для соціального цілого наслідки з цього, знають як ніколи ґрунтовно. Надмірність і неприйнятність — ці два слова вселяють тривогу і транслюють її, будучи присутні у повідомленнях і коментарях з цієї теми, закликаючи до дебатів і наголошуючи необхідність компетентного втручання законодавців та урядів — аби редукувати згубні ефекти наявного масштабу нерівності. Але поки засоби досягнення такої мети не зовсім чіткі, тож не є очевидним, як зробити їх чіткими й ефективними.

Разом із тим безперечні успіхи економічної науки є похідними від нових можливостей збирати дані, аналізувати й подавати результати, а разюча активність інноваційних робіт у цій сфері мала своїм джерелом низку обставин. По-перше, великі масиви задовільно достовірної статистичної інформації про розподіл доходів індивідів і добробут сімей були накопичені й постійно поповнювалися у спеціалізованих організаціях з їх опрацювання та аналізу, таких як WID — World Inequality Database. По-друге, такі банки даних від початку створювалися як глобальні, що охоплюють якомога більше країн і якнайбільші проміжки часу. Звідси можливість порівнювати ситуації в різних країнах і виявляти тренди зсувів чи коливань у розподілі доходів. По-третє, вдосконалювалися методи агрегації статистичної інформації та подання (візуалізації) отримуваних результатів, що демонструвало зростання надійності здійснених спостережень, а також забезпечувало краще сприйняття їх у різних за мірою поінформованості й підготовленості аудиторіях. По-четверте, великі масиви даних оглядалися й узагальнювалися в особливих наукових підрозділах на кшталт Лабораторії нерівності у світі (World Inequality LAB) при паризькій Вищій школі економіки. На титульних сторінках доповіді про нерівність у світі за 2018 рік указано 5 авторів, шість співробітників дослідницької групи і дев'ятнадцять авторів статей, на які спиралися її упорядники. А взагалі, як повідомляють там, до інтерпретації акумульованих у WID відомостей про зарплати і доходи залучено сотні вчених. Інакше кажучи, наука про глобальну економічну нерівність сьогодні ефективна ще й унаслідок об'єднання зусиль у великій за кількістю учасників колаборації, координація роботи всередині якої дуже ускладнена.

Однак в статті, як це заявлено її назвою, розглядаються суто емпіричні свідчення, пропоновані економістами й соціологами. Звісно, коли йдеться про глобальні процеси, розподіл дисциплінарних компетенцій стає менш жорстким: економіст оперує соціологічними категоріями, а соціолог — економічними. Проте відмінності в підходах нездоланні, а висновки далеко не завжди взаємодоповняльні.

Економіка нерівності: спрощення, що дають змогу фіксувати динаміку

У поточному столітті економіка глобальної нерівності утвердилася як дисципліна, що забезпечує достовірне знання про несумірності в розподілі

добробуту між країнами. Незвичну як на теперішній час популярність здобули, наприклад, праці нобелівського лауреата Д.Стіглиця, багаторазово цитовані у традиційних і нових засобах масової інформації, згадувані в промовах та інтерв'ю політиків. Або ж нелегкий для читання фоліант про капітал Т.Пікетті, який неявно претендує на те, щоб стати для першої половини XXI століття тим, чим був для XIX і XX століть перший том з тієї самої теми К.Маркса. Причина впізнаваності та, мабуть, визнання, полягає і в екзотичності явища — така нерівність є *новина*, і в її соціальній значущості, не без успіху артикульованій експертами різного ґатунку, котрі привертають до неї увагу.

У спеціалізованих колах не минається, ясна річ, без суперечностей з приводу того, чи існує таке явище, як “глобальна нерівність”: одні його заперечують, інші визнають [Moellendorf, 2009: p. 2–11]. Останніх, утім, вочевидь більше, а найвідомішим із тих, хто переконує, що можна і необхідно доказово оперувати даними про глобальну нерівність, є, безумовно, Б.Міланович, який співпрацював зі Світовим банком і численними організаціями, що вивчають динаміку доходів у різних країнах. У своїй останній монографії, нещодавно перекладеній російською мовою [Міланович, 2017], він обговорює проблеми отримання, опрацювання й інтерпретації даних, релевантних для глобальної нерівності. Опитування домогосподарств про доходи і споживання, що їх систематично проводять у багатьох країнах від середини 80-х років минулого століття і нагромаджують в Люксембурзькому дослідженні доходів (LIS — Luxemburg Income Study), є, на його думку, найкращим інструментом відстежування динаміки нерівностей у світі [Milanović, 2016: p. 12–17].

Утім, подальші констатації запозичено з більш емпірично зорієнтованих положень та висновків, що містяться в трьох інших джерелах. Ідеться передусім про доповідь стосовно нерівності у світі 2018 року від World Inequality LAB [Alvaredo et al., 2017], а також про останню прижиттєво видану монографію щодо нерівності сера Е.Аткінсона [Atkinson, 2015], пам'яті якого присвятили свою доповідь співробітники лабораторії при Вищій школі економіки в Парижі. У цьому ряду й опублікована Міжнародним валютним фондом доповідь найавторитетніших у цій царині спеціалістів про тіньову економіку у світі [Medina, Schneider, 2018].

Перебіг ситуації взагалі вкрай рідко визначається чиймись бажаннями чи преференціями, а в разі нерівності й поготів не визначається: його продукування стихією господарської активності мізерною мірою піддається регулюванню. Після Другої світової війни нерівність згладжувалася, але останні чотири десятиліття (коли у трудове життя вступили майже два покоління людей), починаючи від 1980 року, що його називають поворотним пунктом — Inequality Turn, розриви в добробуті зростають у більшості країн світу (але не в усіх). Причому така тенденція не переривається навіть соціально-економічними депресіями і розладами, такими як фінансова криза 2008 року. Ця тенденція підживлюється або просто збіглася в часі з розвитком цифрових технологій, експансії фінансового сектору, індустрії комунікацій і розваг, але разом і з помітним ослабленням ролі профспілок як представників інтересів найманих працівників. Тенденція відчутна, вражає

сталістю зростання і начебто байдужа до зовнішніх протидій, хоч би хто до них вдавався. Складається небезпідставне переконання в тому, що причини її нестримності перебувають за межами прерогатив і повноважень окремих держав чи їхніх об'єднань (таких, як Європейський Союз) стосовно компенсування диспропорції в розподілі доходів засобами податкової політики, до прикладу.

З таким похмурим і смутним уявленням, волюючи бути м'яким оптимістом, дискутує у своїй книзі Е.Аткінсон, колишній співдиректор Світової бази даних про доходи (World Top Income Database and WID. world) [Atkinson, 2015: р. 263–299]. У держав, як він гадає, окремо і в кооперації з іншими є засоби і можливості, щоби впливати на формування добробуту громадян і сімей, згладжуючи наявні й емерджентні диспропорції у споживанні та доступності життєво важливих благ, проте модальність підсумкових ефектів є не надто передбачуваною. У праці Аткінсона запропоновано 15 економічних та організаційних заходів для поєднання дій приватного сектору, влади, партій, профспілок, громадянського суспільства, спрямованих на скорочення нерівності в “наслідках” (доходах), теперішній рівень якої несумісний із принципами ліберальної демократії та соціально зорієнтованої держави [Atkinson, 2015: р. 303–304].

Ці заходи випливають із багаторічних економіко-статистичних спостережень Е.Аткінсона за тенденціями стратифікації добробуту в різних країнах і на великих проміжках часу. Головним показником нерівності залишається коефіцієнт Джині, що обчислюється на підставі прозорої офіційної статистики про нараховану заробітну плату, виплачені податки, відрахування до пенсійного фонду, отримані індивідами субсидії. Для наочності в рисунках він використовував також інші показники, що зростали від 1980 року: частка тих, хто живе за межею бідності, частка доходу 1% найвище оплачуваних, частка доходу 10% найбільш високооплачуваних у відсотках до медіани заробітної плати [Atkinson, 2015: р. 18–19]. Отримуваний дохід (індивідуальний чи домогосподарства) слугує підґрунтям для класифікації конкретних категорій, що становлять децилі (по 10%), або більших, що залежить від завдань аналізу або того, як подано дані.

Проблеми і труднощі з вимірюванням коефіцієнта Джині залишаються завданнями економетрії; соціологам достатньо знати, що він являє собою спрощення, прийнятно приблизну оцінку, яку не варто сприймати як “точний та об'єктивний стан справ”. Прийнятною вона є остільки, оскільки дає змогу констатувати певні тенденції і стани, а також шукати способи скорочення нерівності. І тоді набувають чинності нові обмеження на моделювання економічних процесів — необхідність з'ясувати, які з-поміж багатьох десятків змінних впливають одночасно й у якому напрямі (одному чи різних) на утворення/відтворення нерівності.

Проста ілюстрація прояснює можливі ускладнення. Констатовано, що нерівність може бути великою за швидкого зростання валового національного продукту (як у Китаї та Індії), але практично не змінюватися за помірною — як в Ірландії чи в Польщі в нульові роки поточного століття. Не є очевидним і вплив більш раннього виходу на пенсію на ефективність праці індивідів. Заведено вважати, відтак, що підвищення мінімальної за-

робітної плати стимулює індивідів вкладати у свою кваліфікацію [Atkinson, 2015: р. 256–261], але емпіричних підтверджень практично немає. Іншими словами, однозначні твердження щодо причин нерівності, її актуального стану і перспектив скорочення мають викликати підозру і ставитися під сумнів.

Остання з опублікованих World Inequality LAB доповідей являє собою 300-сторінковий документ із п'яти частин. Від цілей і завдань здійсненої роботи, проблем вимірювання нерівності, аналізу стану і тенденцій в окремих країнах до перспектив її скорочення в майбутньому. Новим у підході до аналізу нерівності автори вважають комбінацію статистичної інформації бази даних WID.world про національний дохід, про доходи індивідів, про результати обстеження домогосподарств, податкову політику, класифікації за доходами, акумуляцію капіталу, структуру власності, політику націоналізації або приватизації [Alvaredo et al., 2017: р. 23, 32, 36]. На графіках доповіді найчастіше фігурують блоки країн та окремі країни з економікою, що швидко зростає, або з глибокою нерівністю: Бразилія, Індія, Китай, Росія, США, Європа (іноді без Білорусі, Росії, України, іноді включно з ними), країни Близького Сходу, Африка. Як показники глобальної нерівності використовувалися частка загального доходу, що припадає на 10%, 20% (рідше – 1%) високооплачуваних, а також на 50% (рідше – 90%) низькооплачуваних. При цьому автори відмовилися застосовувати індекс Джині як індикатор глобальної нерівності [Alvaredo et al., 2017: р. 27–28]. Даних щодо України доповідь не містить.

Основні висновки такі [Alvaredo et al., 2017: р. 286–289]:

- від 1980 року нерівність за доходами швидко поглиблювалася у США та в Азії, помірковано – в Європі, і залишалася стабільною при значних диспропорціях у доходи на Близькому Сході, у Південній Африці й у Бразилії. Відмінності в темпах пояснюються впливом внутрішньонаціональних регуляторних інститутів;
- частка багатства, що припадає на 1% найбільш забезпечених, збільшилася з 28% 1980 року до 33% у наш час;
- економічна нерівність між країнами дещо зменшилася, але всередині практично всіх країн зросла;
- найбільший внесок у стан і динаміку нерівності роблять Бразилія, Індія, Китай, Росія, США;
- така динаміка пов'язана зі збільшенням приватного сегмента в економіці;
- економічна нерівність залишається найважливішим чинником стратифікованого доступу до вищої освіти.

Симптоматично, що дослідники глобальної нерівності утримуються кваліфікувати свої висновки і констатації як беззастережну фактичність: вони розуміють неповноту вихідних даних, так само як і неможливість коректно виміряти силу впливу окремих чинників на підсумкову стратифікацію добробуту країн, сімей та індивідуальних доходів. Зокрема, не має єдиної для більшості країн методики збирання відповідної статистичної інформації, що виводить з аналізу ті держави, в яких така методика відсут-

ня. Далі, не створено прийняттого алгоритму поєднання макроекономічних показників (політика націоналізації та приватизації, нагромадження капіталу, державний борг) із мікроекономічними — індивідуальними зарплатами, одержуваними субсидіями, боргами індивідів банкам і кредитним організаціям, самозабезпеченням продуктами. А в опитуваннях домогосподарств доводиться миритися з явною недооцінкою добробуту не тільки найбагатших, котрі відмовляються відповідати на запитання анкети, а й тих, хто одержує перекази коштів від родичів, котрі працюють за кордоном, про що не заведено вимагати звіту у статистичних обстеженнях. І вже тим паче доводиться абстрагуватися від впливу перерозподілу кримінально здобутих доходів, корупції чи, з останніх віянь, майнінгу криптовалют. До того ж у відповідних публікаціях зазвичай оперують суто офіційно поданими (прозорими) даними, незважаючи на чи то зрівнювальні, чи то поглиблювальні щодо нерівності доходи індивідів від тіньової економіки (не спостережуваної, не зареєстрованої).

Оцінювання масштабів тіньового сектору, чинників його розширення чи рестрикції здійснюють із застосуванням самостійно розроблених методик різноманітні організації. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, що регулярно проводить відповідні калькуляції, в останні два роки повідомляє про цифру в 1/3 ВВП: 33–35%. Дещо інші розрахунки подає Асоціація дипломованих сертифікованих бухгалтерів (АССА). У доповіді про перспективи скорочення тіньової економіки у світі вона передрікає скорочення із сьогоднішніх 23% до 21% до 2025 року, тоді як дві третини опитаних нею експертів переконані в тому, що вона збільшиться. Серед 28 країн, для яких збиралися вихідні дані, в Україні розмір тіньової економіки за цими обчисленнями становить 46% від ВВП. Більше тільки в Азербайджані (67%) і Нігерії (48%), тоді як у Польщі — 24%, у Росії — 39% [АССА, 2017: р. 13].

Найвідомішим знавцем і консультантом з цього питання є Ф.Шнайдер, професор економічного факультету університету Лінца. У його спільній з Л.Медіною доповіді (158 країн, усереднені дані з 1991 по 2015 рік) докладно описано розроблену ними методику обчислення внеску неформальної економічної активності у створення національного продукту, порівнюються результати виявлення її різними способами на підставі статистичної інформації, а разом ще й у масових та експертних опитуваннях. Переваги й обмеження методу викликають захоплення, будучи зрозумілими суто для тих, хто знається на математико-економічній статистиці. Для інших цікавими є, головню, прикінцеві констатації. Звісно, неоднакові методи, в тому числі використовувані національними статистичними відомствами, дають різні результати: іноді різниця в оцінках велика, іноді незначна. Для України середній за 25 років масштаб незареєстрованої економіки, розрахований за створеною авторами доповіді методикою, становить 45% (медіана 43%, мінімум 37%, максимум 57%), що близько до оцінки АССА, а мінімум не дуже відрізняється від оцінки Мінекономрозвитку України для останніх років. Серед 158 країн лише в 16 він більший, у Білорусі та Анголі такий само, у Польщі — 25%, у Росії — 38% [Medina, Schneider, 2018: р. 50–54].

Деякі коротко- і довгострокові переваги та згубні ефекти тіньової активності для індивідів цілком очевидні й названі в цитованих джерелах. Серед явно позитивних переваг несплата податку на заробіток, тобто збільшення індивідуального доходу. Але праця в “тіні” — це завжди гра за нелегальними правилами, особистісно виправданий, добровільний вступ у колізію з чинними правовими нормами, що може бути до душі не всім і не кожному. Крім того, це означає відмову від інвестицій у своє майбутнє у вигляді відрахувань на пенсію, відлучення від права на захист свого статусу з боку профспілки, відсутність доступу до низки благ — оплачуваної відпустки, лікарняних, страховок. Непрямим наслідком виявляється й підтримка мінімізації державного фінансування освіти та охорони здоров’я внаслідок ухиляння від сплати податків; фактично це відмова інвестувати в кращу якість життя для тих, хто працює зараз, і тих, хто прийде їм на зміну.

Сукупність даних про міру нерівності і розмір неспостережуваної економічної активності, отриманих на різних показниках і різними методами, утворює калейдоскопічний конгломерат, в якому кожен малюночок, відрізняючись від інших і не претендуючи на безумовну істинність, все одно підтверджує загальну спрямованість. Водночас на питання про те, як до цих даних ставитися, є проста відповідь: брати до уваги. Принаймні тому, що вони виміряні з усією доступною нині ретельністю й не залишають сумнівів у правдоподібності наявних трендів. Однак висловлювані судження про вплив тіньової економіки на нерівність вкрай обережні — він мінімальний в Австрії, Швейцарії і США, де “тінь” незначна, і помітно більший в Україні та африканських країнах. Обережність цілком виправдана, адже не вдається виявити модальність можливих ефектів (посилення чи нівелювання рівня стратифікованості) наявними методологічними засобами і вимірювальними техніками.

Отже, три основні висновки впливають з результатів вимірювань глобальної економічної нерівності. По-перше, дохід і добробут зовсім не елементарні, а складні утворення, кількісне відображення яких потребує запровадження помітних спрощень і обмежень. Але вдосконалення інструментів і прийомів вимірювань допомагає відчутно додавати в обґрунтованості й достовірності здійснюваних оцінок. По-друге, виявлена динаміка не є лінійною: періоди нівелювання нерівності у фінансових можливостях індивідів задовольняти свої різноманітні потреби поступаються місцем періодам її поглиблення. Про їхню тривалість і перспективи зміни одним іншим не можна сказати нічого конкретного. По-третє, домінантна тенденція складається з неоднакової інтенсивності й різної спрямованості процесів стратифікації в межах національних держав. Внески локальних відхилень у глобальний результатний вектор неоднакові й значною мірою зумовлені культурними, інституціональними, соціально-економічними чинниками.

Соціологія нерівності: дивна складність об’єкта

Те, що “речі світу людей”, тобто деякі об’єктивації соціальних відносин і взаємодій еволюціонують в часі, у соціології показав Е.Дюркгайм: через

дуже сильний вплив національної культури і характеру соціальних інститутів конкретного суспільства, вони хвилеподібно змінюють власні статус, характеристики, параметри. Його дослідження самогубств зорганізоване саме так — у часовій і порівняльній перспективі, із залученням історичних, економічних, статистичних фактів. Але соціологія глобальної нерівності перші концептуальні обриси набула, мабуть, у книзі П.Сорокіна “Social Mobility” 1927 року. Стратифікацію описано там як складну конструкцію із трьох вимірів: дохід, влада, професія. Мобільність відбувається між позиціями в кожному вимірі, а отже, її можна зафіксувати і виразити кількісно чи то фіксованим числом, чи то шансом переміститися між ієрархізованими позиціями. На обширному порівняльному матеріалі П.Сорокін показав, що в глобальній перспективі мобільність не має тенденції — в різні періоди й у різних державах вона то загасає, то пришвидшується, стає показником пульсації станів нерівності внаслідок економіко-технологічних змін, інституціональної та соціально-культурної динаміки.

У фазі після 1980 року, фазі “Inequality Turn”, виокремимо чотири відносно автономні й такі, що частково перетинаються, сегменти в тому, що виявляє і визначає себе як соціологію глобальної нерівності: концептуальне конструювання об’єкта, іменованого глобальною нерівністю (А); вимір мобільності, маючи на увазі традиційну соціальну мобільність, а не “нову парадигму мобільності”, що розвивається останнім часом [Adey et al., 2014] (Б); порівняльні дослідження множинних форм нерівності (В); вивчення сприйняття нерівності (Г).

Безперечно, досягнення соціологів у пошуку та відстежуванні динаміки нерівності куди скромніші порівняно з економістами і не мають такого публічного резонансу [Макеєв, Коваліско, 2017: с. 27–29]. Проміжним підсумовуванням відповідних розвідок став XVIII конгрес Міжнародної соціологічної асоціації (ISA), що відбувся в липні 2014 року в Йокогамі і цілком був присвячений нерівності — “Facing an Unequal World. Challenges for Global Sociology”. Чотири головні доповідачі, гадаємо, визначали перспективи релевантної відповіді на виклики нерівного світу. М.Буравой, котрий складав свої президентські повноваження в ISA, говорив про роль соціальних рухів у запобіганні загрозам громадянському суспільству з боку панівних ринкових відносин [Burawoy, 2015], Г.Терборн — про “поля нерівності, що вбивають”, Г.Стендинг — про нові тенденції в зайнятості та формуванні прекаріату, а Е.О.Райт — про те, які форми самоорганізації громадян здатні зменшити деформувальний і розкладальний вплив економічної нерівності.

Г.Терборн, вочевидь, плідніше за інших працював над упорядкуванням поняттєвого словника опису такого непростого явища, як глобальна нерівність [Терборн, 2005; Therborn, 2013]. Він вважає, що соціологію від економіки в цьому плані відрізняє зосередженість на трьох її видах. Мається на увазі вітальна нерівність — відмінності у стані здоров’я, тривалості життя, смертності між різними категоріями громадян. Далі, екзистенційна нерівність — асиметричний розподіл визнання, поваги, приниження, дискримінації. Зрештою, нерівність у доступі до дефіцитарних благ і ресурсів — освіти, відпочинку, прав людини, безпеки, доходу. А про-

явами виявляються дистанціювання (хтось попереду, хтось позаду), ексклюзія, ієрархія, експлуатація. При цьому соціологи зосереджують увагу на нерівностях між категоріями за статтю, віком, територіями проживання, типами поселення, між професіями і класами [Терборн, 2005: с. 35; Therborn, 2013: ch. 6]. Усі менш освічені та кваліфіковані чоловіки та жінки, виключені з відносин влади, з участі в розподілі доходу від економічного зростання, перебуваючи на нижніх щаблях ієрархічної піраміди, хворіють частіше, вмирають раніше, у них народжуються менш здорові діти, вони живуть у міських районах, де вищим є шанс зазнати насильства. У цьому сенсі нерівність “убиває”. На підтвердження цього в книзі наведено дані статистики по країнах, результати обстежень домогосподарств і лонгітюдних опитувань населення.

Оскільки кожен вид нерівності складається із безлічі елементів, перелік яких не встановлений і відкритий для поповнення, то в дослідженні доводиться обмежуватися аналізом лише деяких з них. І тому в соціології навряд чи можливі висловлення щодо динаміки нерівності загалом. Констатації Г.Терборна стосовно окремих видів такі: вітальна нерівність скорочувалася у 1945–1990 роках, і цей процес переривався поширенням СНІДу в Африці і становленням капіталізму в пострадянських країнах; екзистенційна нерівність зменшувалася, хоча нерівномірно і непослідовно — мірою падіння інституціоналізованого расизму і нетерпимості до меншин; із доступом до ресурсів усе відбувається неоднозначно: стратифікація в доходах відбувалася так, як ілюструють економісти, мобільність зумовлювалася структурними чинниками, але динаміка загальної рухливості невиразна, а доступ до освіти, престижних статусних позицій на ринках зайнятості і далі залежав від соціального походження.

Інший, неальтернативний ракурс соціологічного дослідження глобальної нерівності на порівняльній статистиці та даних обстежень населення подано у великій монографії М.Галера [Haller, 2015]. Проблема, що підлягає поясненню і розумінню, формулюється в його праці так: яким чином класова структура, система стратифікації та національний склад (етнічне розмаїття) детермінують економічну нерівність (диспропорційний розподіл соціально-економічних ресурсів і привілеїв) у різних країнах. Причому у фокусі дослідження перебуває саме національний склад. Із залученням різноманітних технік статистичного аналізу було констатовано, що в моноетнічних державах нерівність менша, ніж у поліетнічних, а стан нерівності коригується інститутами — державою, типом політичної організації, ідеологією (ансамблем правил і принципів легітимації рівності/нерівності), релігією [Haller, 2015: ch. 3–5].

Вимір мобільності (другий сегмент) традиційно пов’язується з ініційованими у середині 70-х років минулого століття Дж.Голдторпом порівняльними дослідженнями рухливості населення. Розроблені ним із колегами методика і класова схема (сукупність неоднорідних позицій на ринках зайнятості) стали частиною Міжнародного проекту соціального дослідження (ISSP, понад сорок країн-учасниць), а також Європейського соціального дослідження (ESS, до 30 країн від 2001 року). Поряд зі схемами Е.О.Райта і Г.Еспін-Андерсена згаданою схемою оперують у вивченні багатоманітних

нерівностей в установках, оцінках, цінностях, перевагах, включеності [Симончук, 2007; Симончук, 2010; Симончук, 2014]. Дж.Голдторп, до речі, переконаний, що про соціологію нерівності як таку має сенс говорити там, і тільки там, де як підґрунтя фігурує клас. Жорстке обмеження, що відмовляє в соціологічності практично більшості публікацій у часописах відповідного профілю, в назві яких згадується нерівність.

Соціологія мобільності з часів П.Сорокіна стала доказовішою, і Дж.Голдторп, як і раніше, знає про це більше за інших. Нині дані збирають в репрезентативних обстеженнях за єдиною методикою, що дає змогу накопичувати їх із певною періодичністю і виявляти тренди в рухливості населення. Набагато точніше фіксуються відомості, що їх повідомляє респондент про свою трудову позицію і робочі функції, а в порівняльних опитуваннях застосовують уніфіковані шкали. Помітно диференційованішою стала концептуалізація соціальної рухливості (між- і внутрішньогенераційна мобільність, абсолютна і відносна, структурна і обмінна), що, своєю чергою, вимагає звернення до більш складних технік статистичного аналізу [Goldthorpe, 2005: p. 59–63].

Проведені національні та порівняльні спостереження за мобільністю дали змогу достовірно зафіксувати певні емпіричні регулярності. Насамперед, ендегенні режими мобільності залишаються відносно стабільними в національних суспільствах, пришвидшення чи уповільнення рухливості виявляється неспрямованим і незначним. Понад те, ендегенні режими мобільності схожі в різних країнах, а відмінності зумовлені переважно інституціональними і культурними чинниками. Варіації в абсолютній мобільності зумовлені структурними чинниками, а освіта залишається найважливішим медіатором мобільності — її вплив константний. Зв'язок між походженням, освітою і професійними досягненнями стабільний, він слабший для вихідців із вищих класів і сильніший для вихідців із нижчих [Goldthorpe, 2005: p. 63–65]. Аналогічних висновків на підставі порівняльних даних для європейських країн дійшов П.Роберт, опублікувавши їх у ґрунтовному довіднику “Європейське суспільство” і відзначивши тренд до зближення (конвергенції) національних патернів та інтенсивності мобільності [Robert, 2010: p. 533].

Література про порівняльні дослідження множинних форм стратифікованості суспільств (третьій сегмент у соціології глобальної нерівності) практично неозора. Вона майже природно підрозділяється на дві великі царини. В одній як незалежну змінну використовують показники економічної нерівності, а залежними змінними виступають дані про смертність, народжуваність, стан здоров'я, міграцію, злочини, самогубства, життєві шанси та можливості, доступність соціальних благ, кар'єру на ринках зайнятості, вік, гендер, освіту, професію. З'ясувалося, зокрема, що далеко не завжди помітна нерівність у доходах призводить до політичних конфліктів чи негативно позначається на суб'єктивному відчутті благополуччя (well-being) або щастя: її можливий негативний вплив відчутно послаблюється соціальними інститутами багатих і благополучних країн [Haller, 2015: p. 7–8, 23]. Водночас Т.Панек на матеріалах Європейського соціального дослідження (ESS) виявив високу кореляцію між рівнем економічної

нерівності й нерівністю в особистісному і персональному благополуччі. Стратифікація за відчуттям благополуччя менша в більш економічно егалітарних європейських країнах і значно більша в країнах з високим показником коефіцієнта Джині або децильних коефіцієнтів [Panek, 2015: р. 27–52].

У другій царині незалежними змінними є класи, статуси, гендер, вік, національність, раса, рівень освіти, регіональні, територіальні, поселенські спільноти, а залежними — неоднорідність багатоманітних умов і обставин спільного життя людей. Складаються збірники, під обкладинкою яких зібрано матеріали про класову, гендерну, етнічну нерівність у різних країнах, а в назві фігурує визначення “у порівняльній перспективі” [Devine, Waters, 2004; Kurz, Blossfeld, 2004]. Крім того, серію публікацій під загальною назвою “Studies on Social Inequality” випускає за редакцією Д.Граскі і П.Інгленд (D. Gruski, P. England) Стенфордський Центр досліджень бідності та нерівності (Stanford Center for the Study of Poverty and Inequality). Множинність форм нерівності природно вводить в обіг метафору “пазла”, який лише поступово збирається, залишаючись відкритим для доповнень відповідно до диференціації настроїв та устремлень дослідників [Suter, 2009; Berger et al., 2010].

Два числа Міжнародного часопису порівняльної соціології (International Journal of Comparative Sociology) (№ 50 за 2009 рік і № 51 за 2010) містять 8 статей про взаємозв'язок глобалізації й нерівності. Проте марно шукати там висновки про динаміку глобальної нерівності. Наукова спільнота намагається усвідомити взаємозв'язок між глобалізацією і різноманітними внутрішньо стратифікованими типами соціально-економічного, соціально-культурного і соціально-політичного устрою національних спільнот. У них обговорюють чотири основні теми: просторово-часові варіації глобального впливу на нерівність; відносна значущість процесів глобалізації і регіоналізації у зміні станів нерівності; вплив технологічних змін на нерівність; інституціональні варіації в динаміці економічної нерівності в глобальній перспективі [Suter, 2010: р. 244]. Статті зовсім не претендують на те, щоб репрезентувати проблематику глобальної соціальної нерівності, і в них точно відсутній намір кількісно оцінити тенденції її відтворення.

Останнім десятиліттям на сторінках того самого часопису регулярно аналізуються проблеми іммігрантів і ставлення до них у Північній Америці та Європі, нагадуючи про існування есе про “чужаків” Г.Зимеля і А.Шюца. Нерівність між корінними жителями, з одного боку, і погано інтегрованими в культуру країни-реципієнта трудовими мігрантами, “дешевими запрошеними робітниками” і незваними прибульцями — з іншого, різко загострилася, а система та правила поведінки прибульців у першому і другому поколіннях ставлять під сумнів (а такий сумнів образливий) ідентичність “місцевих” народів. Шанси та можливості доступу до ресурсів життєзабезпечення у нових громадян і претендентів на громадянство виявляються незмінно нижчими, ніж у європейців і північноамериканців, що культивує відчуття дискримінації, стигми, виключення, несправедливості [Davidov, Semyonov, 2017].

Іншими словами, в останні кілька років у зв'язку з міграційною кризою глобальна “екзистенційна нерівність”, за Г.Тернборном, радше поглиблюється, ніж згладжується, вочевидь підживлюючи націоналістичні настрої у населення і політичних еліт. Але поки що відсутні переконливі емпіричні свідчення на підтвердження/спростування однієї з трьох гіпотез про причини нової хвилі міграції: або її здійняла наявна глобальна економічна нерівність, або зумовили військові конфлікти на Близькому Сході, в Африці та Європі, або вона є наслідком вигадливої комбінації перших двох причин. Не зрозуміло, до того ж, як можливі подібні емпіричні свідчення.

Четвертий сегмент у соціології глобальної нерівності — сприйняття та оцінка індивідами міри стратифікованості конкретного суспільства. Мається на увазі, що нерівність присутня у вигляді знаків і символів ієрархічних порядків влади, престижу, статусу, добробуту, стилю життя. Принаймні їх можна “бачити і відчувати”, завдяки їм нерівність має безперечну властивість тактильності, а індивіди, вільно чи мимоволі скануючи неоднорідну реальність, пред'являють свої відчуття і враження у ситуації опитування чи глибинного інтерв'ю. Нерівність, як це переконливо діагностовано, різноманітними шляхами проникає під шкіру, формуючи певні емоційні стани — сором, заздрість, сум'яття, упередження [Wilkinson, Pickett, 2010: p. 31–72]. Але піднесення нерівності в “дух”, у термінології Вілкінсона і Пікетт, включає механізми психологічного захисту, що не припускають безнадійної девальвації оцінок індивідами власного соціального статусу.

Спираючись на блок “соціальна нерівність” Міжнародного проекту соціального дослідження (ISSP) 2009 року, сумніви і перспективи, пов'язані з тим, як інтерпретувати відповідні емпіричні дані, детально обговорюють у працях про хибно уявлену нерівність В.Гімпельсон і Д.Трейсман, а також С.Ірвін [Gimpelson, Treisman, 2015; Irwin, 2018]. Хибно тому, пояснюють дослідники, що респонденти у переважній більшості висловлюють судження і демонструють настрої стосовно того, що не знають достеменно, яким саме є розрив між найвище і найнижче оплачуваними працівниками, якою є середня зарплата у професіях, яким є поріг бідності у країні тощо.

У результаті думки розподіляються в широкому діапазоні від “переоціненої нерівності” із супутньою вимогою перерозподілу доходів і констатацією конфлікту між “багатими” і “бідними” до “недооціненої нерівності”. Причому в Україні практично всі “переоцінюють” нерівність (див.: [Gimpelson, Treisman, 2015: p. 2, 5–7]). У більшості країн люди переконані у зростанні нерівності навіть тоді, коли статистика наводить свідчення її скорочення. І навпаки, масштабна нерівність може трактуватися респондентами спокійно, з помірною артикуляцією вимог перерозподіляти доходи, як це відбувається у США. Хоч там як, але чутливість до нерівності нерівномірно розподілена по країнах і континентах. Проте не доводиться — що було б безглуздо — дорікати респондентам за некомпетентність. Натомість у них є свої резони і про них дещо відомо.

Застосовуваний тими, хто намагається виявити й описати патерни розпізнаної індивідами нерівності, методичний прийом цілком коректний: порівняти сприйняття з тим, що обчислено з усією можливою науковою прискіпливістю. Водночас не можна сказати, ніби соціологи чітко уявляють, якими саме є локальні особливості “сприйнятої нерівності”, що тут плюсують, а що віднімають. Найчастіше говорять про те, що до уваги слід брати вплив референтної групи респондента і сучасних медіа, котрі транслюють образи багатства та успіхи знаменитостей, нерідко сприймані як “розкіш, непомірність” сучасного капіталізму. Визнають і вирішальний вплив культури, в якій понад національними відмінностями присутня універсалія у вигляді абстрактної цінності справедливості.

Даються взнаки, безумовно, і установки людей на те, щоб уявляти себе і бачити себе не гіршим за інших: в опитуваннях найбільшою виявляється частка респондентів, які обирають середні пункти шкали в анкеті при відповіді на запитання про їхню власну позицію в суспільстві [Gimpelson, Treisman, 2015: p. 25–26; Berger et al., 2010: p. 159–160]. Крім того, емпірично підтверджено залежність оцінок нерівності від ситуації, в яку занурений індивід; від деякої констеляції обставин місця і часу, що зумовлює міру доступності життєво значимих благ і можливостей. Її переживання та осмислення відшаровується в досвід, що визначає модальність особисто висловлюваних ціннісно забарвлених суджень [Irwin, 2018; Norton, 2014]. Загалом, хоча сприйняття нерівності й не збігається з “реальністю”, вона залишається значущою безвідносно до цього, позаяк здатна бути найближчим мотивом політичної дії — протестного голосування на виборах, участі в акціях з вимогою зміни наявного стану справ з доходами і добробутом.

Міжнародний проект соціального дослідження (ISSP) залишається найбільш глобальним і надійним джерелом даних про перцепцію стратифікаційних порядків, а порівняння чотирьох уже проведених хвиль (1987, 1992, 1999, 2009 років) є предметом вивчення та підготовки публікацій [Edlund et al., 2017]. Як приклад посилаємося на працю Ч.Меравільї в зазначеній вище збірці про суб’єктивне відчуття мобільності та мобільність, що насправді відбулася або не відбулася. Ідеться про порівняння соціальної позиції дітей і позиції батьків, а також про те, що відбувається з рухом між позицією за походженням і актуальною позицією респондента на момент опитування в різних країнах і з плином часу [Mera- viglia, 2017]. Використовувані в ISSP показники дають змогу кодувати їх у значні агрегації у вигляді класів або в категорії за професіями, тобто доволі акуратно ідентифікувати.

У реферованому тексті як позиції було обрано код професій за ISCO-88, переобчислений в бали міжнародного соціально-економічного індексу (ISEI). Порівняння 27 країн показало, що походження залишається стабільним предиктором досягнення певних соціальних позицій, і бодай якихось помітних зсувів у такому передвизначенні не спостерігається. Якщо нерівність походження відтворюється в нерівності досягнень, то світ загалом не бачиться і не може бути уявлений більш відкритим або універсальним у проекціях статусної та освітньої мобільності. Разом з тим міра близькості між здійсненою мобільністю і сприйняттям мобільності в

широких рамках варіює від країни до країни. В Європі та Північній Америці асоціація між здійсненим і відчутим переміщенням сильніша, ніж у Південній Америці та Китаї. Проте пояснення того й іншого залишається справою майбутнього [Meraviglia, 2017: p. 29–30].

У тому, як респонденти в різних країнах з однаковим або відмінним рівнем нерівності в доходах і добробуті по-різному оцінюють стан нерівності, є дещо пояснюване і зрозуміле, але й таке, що потребує вивчення. Л.Малиш у модулі ISSP відібрала 20 показників для ґрунтового аналізу схожості та відмінностей у сприйнятті нерівності, об'єднуючи країни в кластери методом міжгрупових зв'язків і подаючи результати у вигляді дендрограм. Найперші одержані кластери очевидні: до них входять країни із близьким рівнем соціально-економічного розвитку. Так, на даних 2009 року одразу утворюються кластери із двох країн: Австралія і Велика Британія, Бельгія і Швейцарія, Естонія і Латвія, Норвегія і Швеція. Наступні ітерації “стирають” наявні відмінності в перцепціях і оцінках, не піддаються квапливій інтерпретації, потребуючи додаткових досліджень, здійсненість яких непевна. Україна, як можна бачити на дендрограмі, приєднується останньою, утворюючи окремий випадок, сингулярність [Малиш, 2011: с. 115].

В.Гімпельсон і Д.Трейсман констатували, що за помірної величини коефіцієнта Джині українці масово повідомляють про глибоку нерівність — поза класовими, статусними, освітніми, регіональними відмінностями. Посилання, приміром, на велику “тіньову економіку” нічого не пояснює: ніхто не розуміє, збільшує вона нерівність у доходах чи нівелює або ж як позначається на гостроті “тактильного” відчуття нерівності. Таке нерозуміння має корелятом тривіальний наслідок: ретельно з'ясовувати необхідно як інституціональне аранжування відтворення економічної нерівності, так і її специфічне сприйняття. Тобто зосереджуватися на локальному з метою зрозуміти його ситуацію в глобальному. І тоді проблема зовсім не в тому, “правильно” чи “хибно” усвідомлюють нерівність, але в тому, які чинники формують ту оптику, через яку стратифікацію впізнають та оцінюють респонденти, які перебувають у різних точках ієрархічно конституйованого простору і сприймають ціле в різних ситуаціях — у нетотожних ракурсах і перспективах.

Висновки

1. Відсутні емпіричні свідчення того, що поглиблення глобальної економічної нерівності супроводжується наростанням глобальної соціальної нерівності. Взаємозв'язок економічної й соціальної стратифікації краще встановлювати й відстежувати на локальному рівні.

2. Заборона на граничні генералізації соціологічних вимірів накладається неспідвладними згладжуванню відмінностями між країнами в інституціональному і культурному контекстах реплікації стратифікованих порядків. Трансінституціональність і транскультурність не належать до актуальної компетенції соціології. Вона була і залишається наукою про

відмінності, неоднорідності, ієрархії, що утворюють ту межу, за якою скасовуються її пізнавальні повноваження.

3. Дві неоднорідні групи проблем є основними в соціології глобальної нерівності. По-перше, нерівнозначні проєкції економічної нерівності на різноманітні аспекти спільного життя людей. По-друге, виявлення залежності економічної нерівності від соціальних інститутів і культури конкретних суспільств.

4. Статусна й освітня мобільність не корелюють з динамікою економічної нерівності.

5. Тестування сприйняття на точність відповідності певним “об’єктивним” показникам хоча й становить інтерес, але не є інформативним наслідком запроваджуваних спрощень при вимірюваннях “реального стану справ” з економічною нерівністю.

6. Сприйняття нерівності громадянами, особливо сингулярне сприйняття, як в Україні, повідомляє про дефекти в соціально-економічному механізмі формування доходів і добробуту громадян.

Джерела

Макеєв, С., Коваліско, Н. (2017). Глобальний і локальний діалект нарративу про нерівність. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 4, 22–36.

Малиш, Л. (2011). Спільне та відмінне у сприйнятті соціальної нерівності населенням різних країн. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 4, 97–120.

Миланович, Б. (2017). *Глобальное неравенство. Новый подход для эпохи глобализации*. Москва: Институт Гайдара.

Симончук, Е. (2007). Класовые структуры в сравнительной перспективе. В Е. Головаха, С. Макеєв (Ред.), *Украинское общество в европейском пространстве* (с. 33–104). Киев: Институт социологии НАН Украины.

Симончук, О. (2010). Класова свідомість: досвід порівняльного емпіричного вивчення. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 4, 56–84.

Симончук, О. В. (2014). Класові позиції та класові ідентичності: аналіз взаємозв’язку. *Наукові записки НаУКМА. Соціологічні науки*, 161, 46–55.

Тёрборн, Г. (2005). Глобализация и неравенство: проблемы концептуализации и объяснения. *Социологическое обозрение*, 4 (1), 31–62.

Adey, P., Bissel, D., Hannam, K., Merriman, P., Shiller, M., (Eds.), (2014). *The Routledge Handbook of Mobilities*. London: Taylor & Francis.

Alvaredo, F., Chancel, L., Piketty, T., Saez, E., Zucman, G. (2017). *World Inequality Report 2018*. Paris: World Inequality Lab. Retrieved from <https://wir2018.wid.world/files/download/wir2018-full-report-english.pdf>.

Atkinson, A. B. (2015). *Inequality: What Can Be Done?* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Berger, R., Grusky, D., Raffel, T., Samuels, G., Wimer, C. (2010). *The Inequality Puzzle: European and US Leaders Discuss Rising Income Inequality*. Berlin: Springer.

Burawoy, M. (2015). Facing an Unequal World. *Current Sociology*, 63 (1), 5–34.

Davidov, E., Semyonov, M. (2017). Attitudes Toward Immigrants in European Societies. *International Journal of Comparative Sociology*, 58 (5), 359–366.

Devine, F, Waters, M. C., (Eds.), (2004). *Social Inequalities in Comparative Perspective*. Oxford: Blackwell Publishing.

Edlund, J., Bechert, I., Quandt, M., (Eds.), (2017). *Social Inequality in the Eyes of the Public: A Collection of Analyses Based on ISSP Data 1987–2009*. Cologne: GESIS – Leibniz Institute for the Social Sciences (Schriftenreihe Band 17).

Emerging from the Shadows. The Shadow Economy to 2025 (2017). ACCA research report. Retrieved from http://www.accaglobal.com/content/dam/ACCA_Global/Technical/Future/pi-shadow-economy-report.pdf.

Gimpelson, V., Treisman, D. (2015). Misperceiving Inequality. *NBER Working Paper Series, Working Paper 21174*. Cambridge, MA: The National Bureau of Economic Research. Retrieved from <http://www.nber.org/papers/w21174>.

Goldthorpe, J. H. (2005). Progress in Sociology: The Case of Social Mobility Research. In S. Svallfors (Ed.), *Analysing Inequality. Life Chances and Social Mobility in Comparative Perspective* (pp. 56–82). Palo Alto, CA: Stanford University Press.

Haller, M. in collaboration with Eder, A. (2015). *Ethnic Stratification and Economic Inequality Around the World. The End of Exploitation and Exclusion?* London: Taylor & Francis.

Irwin, S. (2018). Lay Perceptions of Inequality and Social Structure. *Sociology*, 52 (2), 211–227.

Kurz, K., Blossfeld, H-P. (Eds.), (2004). *Home Ownership and Social Inequality in Comparative Perspective*. Palo Alto, CA: Stanford University Press.

Medina, L., Schneider, F. (2018). Shadow Economies Around the World: What Did We Learn Over the Last 20 Years? *IMF Working Papers, WP/18/17*. Washington: International Monetary Fund.

Meraviglia, C. (2017). The Social Ladder. Status Mobility Across Time and Countries. In J. Edlund, I. Bechert, M. Quandt (Eds.), *Social Inequality in the Eyes of the Public: A Collection of Analyses Based on ISSP Data 1987–2009* (pp. 13–33). Cologne: GESIS – Leibniz Institute for the Social Sciences (Schriftenreihe Band 17).

Milanović, B. (2016). *Global Inequality. A New Approach for the Age of Globalisation*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Norton, M. (2014). Mechanisms and Meaning Structures. *Sociological Theory*, 32 (2), 162–187.

Panek, T. (2015). Subjective Personal and Social Well-Being in European Countries. In P. Sztabiński, H. Domański, F. Sztabiński (Eds.), *Hopes and Anxieties in Europe: Six Waves of the European Social Survey* (pp. 27–52). Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH.

Robert, P. (2010). Stratification and Social Mobility. In S. Immerfall, G. Therborn (Eds.), *Handbook of European Societies. Social Transformations in the 21st Century* (pp. 499–536). New York: Springer.

Suter, C. (2009). Inequality Beyond Globalisation. Searching for the Missing Pieces of the Puzzle: Introduction to Special Issue. *International Journal of Comparative Sociology*, 50 (5–6), 419–424.

Suter, C. (2010). Globalisation, Economic and Social Transformation, and Inequality: Introduction to Special Issue. *International Journal of Comparative Sociology*, 51 (4), 243–245.

Therborn, G. (2013). *The Killing Fields of Inequality*. Cambridge: Polity Press.

Wilkinson, R., Pickett, K. (2010). *The Spirit Level. Why Greater Equality Makes Society Stronger*. New York: Bloomsbury Press.

Матеріал отримано 03.07.2018

References

Adey, P., Bissel, D., Hannam, K., Merriman, P., Shiller, M., (Eds.), (2014). *The Routledge Handbook of Mobilities*. London: Taylor & Francis.

Alvaredo, F., Chancel, L., Piketty, T., Saez, E., Zucman, G. (2017). *World Inequality Report 2018*. Paris: World Inequality Lab. Retrieved from <https://wir2018.wid.world/files/download/wir2018-full-report-english.pdf>.

Atkinson, A. B. (2015). *Inequality: What Can Be Done?* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Berger, R., Grusky, D., Raffel, T., Samuels, G., Wimer, C. (2010). *The Inequality Puzzle: European and US Leaders Discuss Rising Income Inequality*. Berlin: Springer.

Burawoy, M. (2015). Facing an Unequal World. *Current Sociology*, 63 (1), 5–34.

Davidov, E., Semyonov, M. (2017). Attitudes Toward Immigrants in European Societies. *International Journal of Comparative Sociology*, 58 (5), 359–366.

Devine, F., Waters, M. C., (Eds.), (2004). *Social Inequalities in Comparative Perspective*. Oxford: Blackwell Publishing.

Edlund, J., Bechert, I., Quandt, M., (Eds.), (2017). *Social Inequality in the Eyes of the Public: A Collection of Analyses Based on ISSP Data 1987–2009*. Cologne: GESIS – Leibniz Institute for the Social Sciences (Schriftenreihe Band 17).

Emerging from the Shadows. The Shadow Economy to 2025 (2017). ACCA research report. Retrieved from http://www.accaglobal.com/content/dam/ACCA_Global/Technical/Future/pi-shadow-economy-report.pdf.

Gimpelson, V., Treisman, D. (2015). Misperceiving Inequality. *NBER Working Paper Series, Working Paper 21174*. Cambridge, MA: The National Bureau of Economic Research. Retrieved from <http://www.nber.org/papers/w21174>.

Goldthorpe, J. H. (2005). Progress in Sociology: The Case of Social Mobility Research. In S. Svallfors (Ed.), *Analysing Inequality. Life Chances and Social Mobility in Comparative Perspective* (pp. 56–82). Palo Alto, CA: Stanford University Press.

Haller, M. in collaboration with Eder, A. (2015). *Ethnic Stratification and Economic Inequality Around the World. The End of Exploitation and Exclusion?* London: Taylor & Francis.

Irwin, S. (2018). Lay Perceptions of Inequality and Social Structure. *Sociology*, 52 (2), 211–227.

Kurz, K., Blossfeld, H-P. (Eds.), (2004). *Home Ownership and Social Inequality in Comparative Perspective*. Palo Alto, CA: Stanford University Press.

Makeev, S., Kovalisko, N. (2017). Global and Local Dialects of the Narrative on Inequality. [In Ukrainian]. *Sociology: Theory, Methods, Marketing*, 4, 22–36. [= Makeev 2017]

Malys, L. (2011). Similarities and Differences in the Perception of Social Inequality Across Countries. [In Ukrainian]. *Sociology: Theory, Methods, Marketing*, 4, 97–120. [= Малиш 2011]

Medina, L., Schneider, F. (2018). Shadow Economies Around the World: What Did We Learn Over the Last 20 Years? *IMF Working Papers, WP/18/17*. Washington: International Monetary Fund.

Meraviglia, C. (2017). The Social Ladder. Status Mobility Across Time and Countries. In J. Edlund, I. Bechert, M. Quandt (Eds.), *Social Inequality in the Eyes of the Public: A Collection of Analyses Based on ISSP Data 1987–2009* (pp. 13–33). Cologne: GESIS – Leibniz Institute for the Social Sciences (Schriftenreihe Band 17).

Milanović, B. (2016). *Global Inequality. A New Approach for the Age of Globalisation*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Norton, M. (2014). Mechanisms and Meaning Structures. *Sociological Theory*, 32 (2), 162–187.

Panek, T. (2015). Subjective Personal and Social Well-Being in European Countries. In P. Sztabiński, H. Domański, F. Sztabiński (Eds.), *Hopes and Anxieties in Europe: Six Waves of the European Social Survey* (pp. 27–52). Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH.

Robert, P. (2010). Stratification and Social Mobility. In S. Immerfall, G. Therborn (Eds.), *Handbook of European Societies. Social Transformations in the 21st Century* (pp. 499–536). New York: Springer.

Simonchuk, Ye. (2007). Class Structures from a Comparative Perspective. [In Russian]. In Ye. Golovakha, S. Makeev (Eds.), *Ukrainian Society in the European Space* (pp. 33–104). Kyiv: Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine. [= Симончук 2007]

Simonchuk, O. (2010). Class Consciousness: A Comparative Empirical Study. [In Ukrainian]. *Sociology: Theory, Methods, Marketing*, 4, 56–84. [= Симончук 2010]

Simonchuk, O. V. (2014). Class Positions and Class Identities: An Analysis of Interrelationships. [In Ukrainian]. *Proceedings of the National University of "Kyiv-Mohyla Academy". Sociology*, 161, 46–55. [= Симончук 2014]

Suter, C. (2009). Inequality Beyond Globalisation. Searching for the Missing Pieces of the Puzzle: Introduction to Special Issue. *International Journal of Comparative Sociology*, 50 (5–6), 419–424.

Suter, C. (2010). Globalisation, Economic and Social Transformation, and Inequality: Introduction to Special Issue. *International Journal of Comparative Sociology*, 51 (4), 243–245.

Therborn, G. (2005). Globalisation and Inequality: Issues of Conceptualisation and Explanation. [In Russian]. *Russian Sociological Review*, 4 (1), 31–62. [= Тёрборн 2005]

Therborn, G. (2013). *The Killing Fields of Inequality*. Cambridge: Polity Press.

Wilkinson, R., Pickett, K. (2010). *The Spirit Level. Why Greater Equality Makes Society Stronger*. New York: Bloomsbury Press.

Received 03.07.2018